

“ШАҒАЛА” ҚОРАҚАЛПОҚ МИЛЛИЙ ЙИГИТЛАР РАҚСИ

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i03.001>

Абдираманов Нокисбай Маратович

super-nike@mail.ru

Ўзбекистон давлат хореография академияси Урганч филиали

Аннотация: Атоқли санъаткор Полат Мадремов томонидан сахналаштирилган “Шағала” қорақалпоқ миллий йигитлар рақси ўзининг бадиий ифодавий тамойиллари, мазмун моҳияти, этик - этнографик хусусиятлари, сюжет ва композициясининг жозибадорлиги билан ажралиб туради. Мазкур мақолада рақсининг қўл ва оёқ ҳолати ҳамда ҳаракатлари қиёсий таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: рақс, шағала, ҳолат, ҳаракат, миллий колорит

KARAKALPAK NATIONAL DANCE FOR BOYS “SHAGALL”

Abdiramanov Nokisbay Maratovich

super-nike@mail.ru

Urgench branch of Uzbekistan State Academy of Choreography

Abstract: The "Shagala" Karakalpak National Youth Dance, staged by the talented artist Polat Madremov, is characterized by its artistic expressive principles, essence of content, ethical - ethnographic features, attractiveness of plot and composition. In this article, a comparative analysis of the position and movements of the arms and legs of the dance is carried out.

Keywords: dance, “shagala”, posture, movement, national Colorite

Ҳар бир халқнинг ўзига хос тарихий - этнографик тамойиллари, миллий қадриятлари, урф - одат ва анъаналари мавжуд бўлиб, санъат асарларида улар ранг-баранг бадиий - эстетик хусусиятлари билан уйғунликда акс этади. Ўсиб келаётган ёш авлод буюк аجدодлари меросини, туғилиб ўсган юртининг ўтмишини, асрлардан - асрларга ўтиб келаётган маданий анъаналарини мукаммал ўргангандагина ҳақиқий ватанпарвар, комил инсонлар бўлиб улғаядилар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорида “ушбу санъатни бугунги кунда жамиятимиз ҳаётининг барча соҳаларида рўй бераётган туб

ўзгаришларга мос ҳолда ривожлантириш, миллий рақснинг турли йўналиш ва намуналарини, мамлакатимизнинг турли минтақаларида шаклланган мумтоз рақс мактабларини қайта тиклаш ва келажак авлодларга безавол етказиш ҳамда бу борадаги таълим-тарбия, тарғибот ишларини кучайтиришни тақозо этмоқда”[1] дейилган.

Қорақалпоғистонда миллий рақс мактабининг шаклланишида Полат Мадреймовнинг ҳиссаси бекиёс. У саҳналаштирган “Шағала” қорақалпоқ миллий рақси “Айқулаш” рақс ансамбли репертуаридан чуқур ўрин эгаллаб халқнинг олқишига сазовор бўлиб келмоқда.

Чағалай қуши қорақалпоқ тилида “шағала” дейилади.

Чағалай Кўлларда яшовчи ёввойи қушларнинг бир тури [19, 471].

Қорақалпоқ халқининг ўтмиши, маданияти ва санъати тарихи ҳақида ёзма манбаалар кўп эмас. рус олими П.П.Ивановнинг фикрича, қорақалпоқлар тарихига оид ишончли маълумотлардан бири 1598 йилда Бухоро хони Абдуллахон томонидан имзоланган ҳужжатда тилга олинади [14, 34].

Қорақалпоқларнинг тарихи, турмуш тарзи, урф - одатлари,

расм - русумларининг бадиий талқини ҳақида сўз кетганида, халқнинг асосий меҳнат фаолиятларидан бири бўлмиш балиқчиликка алоҳида урғу берилиши бежиз эмас. Зеро, Ўзбекистон Миллий энциклопедиясида қайд этилишича, “Қорақалпоқлар асосан чорвачилик, деҳқончилик ва балиқ овлаш билан шуғулланганлар.” [20, 94]

Тарихий тараққиётда ва умуминсоният ўтмишида инсонга боғлиқ маълум бир давр равнақи ва фаровонлиги даражаси ўша замон одамларининг турмуш тарзи, ақлий ва жисмоний имконияти, урф - одатлари, анъана ҳамда қадриятларини белгилайди. Шу нуқтаи назардан турли даврларда “Балиқчилар” ва “Шағала” рақс - композицияларининг яратилиши бежиз эмас. Мазкур рақс - композиция қорақалпоқ халқининг ўтмиши, маданияти ва санъатини янгича қарашлар асосида ўрганиш соҳасида муҳим омил ҳисобланади.

1957 йилда Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ артисти Е.Петросова томонидан биринчи марта балиқчилар ҳаётига оид, халқ орасида машҳур “Балиқчилар” рақсининг саҳнавий варианты яратилди. Ҳамда Тошкент шаҳрида бўлиб ўтган Қорақалпоқ санъати ва адабиёти декадасида намойиш қилинди. У Е.Петросованинг 1976 йилда нашр этилган “Қаракалпакский танец” китобидан “Рыбаки” деб ном олган ва қуйидагича талқин қилинган.

“БАЛИҚЧИЛАР”

Композиция учун халқ мусиқасини Алимжон Халимов қайта ишлаган, кўшиқ сўзлари Аҳмад Шамуратов қаламига мансуб. “Қаракалпакский танец” қўлланмасида ёзилишича, “Хўжайли туманида колхозчи Отажонов ўйинни саҳналаштирувчига (Е.Петросовага - изоҳ бизники.Н.А.) қадимги халқ

пантомимаси “Шағала”ни кўрсатади”[16, 88]. Демак, бу рақс қадимдан халқ орасида “Балиқчилар” эмас, балки “Шағала” номи билан машҳур бўлган. Шу ўринда савол туғилади. Қорақалпоқ йигитларининг мардлиги, чаққонлиги ва довюраклигини намойиш қиладиган ноёб халқ пантомимаси ўзининг ранг - баранг кўринишлари, бетакрор ифода услуби, ижрочининг жонли табиати, ҳайратланарли тана ҳаракатлари билан ўзига тортди. Ўйиннинг асосий элементи - сувдан балиқ овлайдиган денгиз қушлари - халқ тилидаги севимли “шағала”нинг бири - биридан жозибадор ҳаракатлари эди. Лекин ўйин композициясини мукаммал амалга ошириш учун бир - икки элемент етарли эмас эди. Шунда Е.Петросова Мўйноқ балиқчиларининг турмуш тарзини, феъл - атворини, меҳнатга муносабатини, балиқ овлаш хусусиятларини ўрганишга қарор қилади. Уларнинг иши осон эмас, табиат инжиқликларига, денгизнинг маккорлигу ҳийлаларига чидаш, турли кутилмаган қийинчиликларни бартараф этиш учун бир - бирлари билан қувноқ ҳазиллар қилишар, уларда юмор туйғуси жуда кучли эди. “Балиқчилар” ўйини мардонақалб, қувноқ ва топқир Орол балиқчиларининг машаққатли, шу билан бирга ўзига хос серзавқ меҳнاتини акс эттиради. Ўйин уч қисмдан иборат:

I бўлим: “Балиқчиларнинг қўшиғи”. Мусиқий ўлчови 3/4.

II бўлим: “Шімбай-намаси”. Мусиқий ўлчови 2/4.

III бўлим: “Шағала-намаси”. Мусиқий ўлчови 6/8 (иккига).

Рақс либослари:

1. Оқ матодан кўйлак тиззагача узунликда; ёқаси - “қайиқ” шаклида, қизил ҳошия билан безатилган.

2. Камзул - енгсиз қора атласдан тикилган, унга ҳам қизил матодан ҳошиялар берилган.

3. Шим кулранг саржидан ёки атласдан тикилган.

4. Белларида қизғиш-сарик рангли камар.

5. Бошида сарик-кўк рангли креп матодан, ён томони тугун билан боғланган қийиқча.

6. Оёқларида пайтавасиз, қора хром этик.

Ҳаракатлар ва рақс комбинациялари:

№1 ҳаракат - “Аў тоқыў” “Ов тўқиш”

Мусиқа ўлчови 3/4, уч такт оралиғида ижро этилади. Тайёргарлик ҳолати: ерда ўтириб, чап оёқни тагига йиғиб, ўнг оёқни чўзиш ва икки қўл билан оёқ бармоқларини ушлаш;

ўнг қўлни букилган тирсак билан ўнгга олиб бориш ва гавдани ўнгга кучли эгиш;

1-такт. Ён томондан думалоқ ҳаракатда, ўнг қўлни чапга, олдинга олиб бориш ва чап қўлнинг билагига кичик думалоқ ҳаракатда илгакка қўйгандек ҳолатни бажариш; Шу билан бирга, гавдани чўзилган чап қўлгача олдинга эгиш;

2-такт. Ўнг қўлни кескин олдинга силжитиш (худди расмдаги боғлаш каби);

3-такт. Ўнг қўлни букилган тирсак билан ўнгга кескин силжитиш (эгилиб тирсак билан); қўлнинг ҳаракатига тананинг ҳаракати ҳамроҳлик қилади (куч билан илгакка маҳкамлангандек);

Бу ҳаракатда бош ва гавда доимо ўнг қўл билан бирга бўлади: гоҳ олдинга эгилиб, гоҳ ўнгга эгилиб.

№2 ҳаракат - “Тер суртиў” - “Тер ортиш”

Муסיқий ўлчови 3/4, ҳаракат 2 такт оралиғида амалга оширилади.

Тайёргарлик ҳолати: ерда ўтириб, чап оёқни тагига йиғиб, ўнг оёқни чўзиш ва ўнг оёқ бармоғини қўл билан

Ушлаш;

1-такт. Ўнг қўлни пешонага кўтариш, қўлнинг орқа томони билан пешона бўйлаб тортиш, тер артгандек қилиб;

2-такт. Қўл бармоқларини ўнгга қаратиб силкитиш; гавдани ўнгга озгина эгиб қўйиш.

№3 ҳаракат - “Сырғанба адимлар”

Сирпанчик, тез пружинали қадамлар бармоқ учидан тўлиқ товонгача.

Муסיқий ўлчов 2/4, ҳаракат 1 такт оралиғида амалга оширилади. 1 такт учун 3/4 муסיқа ўлчови, учта сирпанма қадамларни бажариш керак.

Тайёргарлик ҳолати: оёқлар бошланғич ҳолатда, қўллар ён томонда, бир томондан балиқ тутиш қармоғини ушлаб тургандек ҳолат;

Бир - бир қадам олдинга, ўнг оёқ бармоқ учида, уни енгил тўлиқ товонга тушириш, ўнг тиззани букиб, чап оёқни ердан ажратиш;

Икки - олдинга тез қадам қўйиш, чап оёқ бармоқ учида;

и - уни енгил тўлиқ товонга тушириш, чап тиззани букиш, ўнг оёқни орқа томондан ердан ажратиш ва ҳ.к.

№4-ҳаракат - “Қумда журиў”

Муסיқа ўлчови 3/4, ҳаракат 1 такт оралиғида амалга оширилади;

Тайёргарлик ҳолати: оёқлар 1 - ҳолатда, иккала қўл ён томонда, бир томондан худди тўрни ушлаб тургандек; тана биров олдинга ва ён томонга эгилган. Енгил ҳаракат билан, ўнг оёқни ердан озгина кўтариб, тўғри ҳолатда олдинга узатиш;

бир- чайқалиш билан ўнг оёқнинг чап оёқ бармоғини чап томонга қўйиш; чап оёқни жойига урган ҳолда. икки-ўнг оёқни орқага силжитиб, чап оёқни биров орқага букилади.

уч - енгил тебранма ҳаракат билан чап оёқни олдинга силжитиш, уни бироз жойидан кўтарилади. Бу кейинги ҳаракат учун керак.

Тўлиқ ҳаракат бир ёки бошқа оёқ билан кўп марта такрорланади ва доимо бироз букилган оёқларда амалга оширилади.

№5 ҳаракат - “Ескек есиў”- “Эшкак эшиш”

Муסיқа ўлчови 3/4, ҳаракат 2 такт оралиғида амалга оширилади.

Тайёргарлик ҳолати: ерда ўтириш, текис оёқларни ён томонга ёзиш, қўл худди эшкакларни ушлаб тургандек;

1-такт. Олдинга қаттиқ эгилиб туриш, икки қўлни бир-бирига яқинлаштирган ҳолда;

2-такт. Гавдани куч билан орқага қайтариш учун қўлни ён томонларга ёйиш, худди эшкак билан чайқалаётган каби тирсакларни эгилмаган ҳолатда қолдириш.

3-такт. Эшкакларнинг тиркамасини танани орқага буккан ҳолда маҳкамлаш;

№6 ҳаракат - “Тайғанақлап секириў”- “Сирпаниб сакраш”

Муסיкий ўлчов 2/4, ҳаракат 1 - такт оралиғида амалга оширилади.

Тайёргарлик ҳолати: тўлиқ товонда I - очик ҳолатда, қўллар “Шағала”нинг IV - ҳолатида;

бир - ўнг оёқ тўлиқ товонида қадам қўйиш, устига бироз ўтириш, чап оёқни тиззада букиш;

и - ўнг оёқда олдинга енгил силжиш, чап оёқ тиззасини кескин тўғрилаб, орқага тортиш;

икки - чап оёқда қадам қўйиш, ўнг тиззани букиш.

и - енгил олдинга чап оёқда, ўнг оёқ тиззасини кескин тўғрилаш ва орқага тортиш ва ҳ.к.

Қўллар:

бир - қўллар “Шағала” кўринишида, IV - ҳолатда тирсаклар қаттиқ букилган, иккала елка юқорига кўтарилган;

и - кескин тарзда иккала қўлни IV ҳолатга узатиш, елкаларни кескин тушириш. “Бир” саноғига бош иягини бўйнига тортиш, “и” бўйнини чўзиш, иягини олдинга қараб силжитиш;

№7-ҳаракат - “Пытра щащыў”

“Товонда уриш (Дроб). Бармоқ учи билан қадам ташлаш; Муסיкий ўлчови 2/4, ҳаракат 2 такт оралиғида ижро этилади”[17, 97].

Тайёргарлик ҳолати: I оёқлар очик ҳолатда, товонлар ердан узилган, тиззалар букилган; қўл IV ҳолатда; тўғри орқа билан гавда олдинга кучли эгилиб, бош кўтарилган, нигоҳ олдинга йўналтирилган;

1 - такт.

бир-ўнг оёқни ўртача кўтариш, зарб билан ярим бармоқ учларини ерга тушириш; чап оёқни кўтариш, шу билан бирга, зарб билан қадам қўйиш;

и-яна ўнг ва чап оёқлар билан қадам қўйиш;
икки и - ҳаракатни "бир и" устида такрорлаш;
2 - такт.

бир и - икки оёқнинг ярим бармоқ учига сакраб, тиззалар букилган;
икки и - тиниш;

№8 ҳаракат - “Шапат қағып секириў”

Сакраш икки оёқдан икки оёққа.

Муסיқий ўлчов 2/4, “и бир” га ижро этилади, яъни. 1/4 га.

Тайёргарлик ҳолати: оёқ I - очик ҳолатда, тўлиқ товонда, қўллар "чак-чак" ҳолатда;

и-енгил трамплин ўтириш ҳолати орқали ердан кўтарилиш;
бир-пастга тушиш, тиззани бироз букиб, қўлни кўкрак баландлигида чапак уриш;

Қўлни I - ҳолатдан II - ҳолат орқали III - ҳолатга кўтариш ва тушириш;
қўлларни кўкрак баландлигида кўтариш ва қарсак уриш; 8 - рақамли ҳаракат якка ижрочи томонидан баландликка сакраш ва жуда мураккаб “қўниш”ни амалга ошириш; Сакраш пайтида оёқлар тиззаларда кучли букилган бўлиши, товонлар орқага йўналтирилган бўлиши, шу билан бирга бел қисми танаси кескин орқага эгилган бўлиши керак. Қўллар тайёргарлик ҳолатидан II - ҳолат орқали III - ҳолатга кўтарилади, қарсак чалинмайди.

№9 ҳаракат - “Хаккелеп журиу”

Юриб сакраш (эркин оёқнинг кенгайиши билан); Муסיқий ўлчови 2/4, ҳаракат 1/2 такт оралиғида бажарилади.

Тайёргарлик ҳолати: оёқлар I - ҳолатда, қўл II- ҳолатда;
“Қус қанат”.

бир - ўнг оёқда ўнгга қадам қўйиш, устига бироз ўтириб, қўл II - ҳолатда, тирсакларни пастга қараб қаттиқ эгиш;

и - ўнг оёқдан сакраб, чап оёқнинг букилган тиззаси билан ердан чиқариб ташлаш; Қўлни III - ҳолатга кўтариш ва II - ҳолатга қайтиш (бу ҳаракат денгиз қушлари қанотларини қоққанига ўхшайди);

Кейин ҳаракат бошқа оёқда бажарилади.

икки - чап оёқда чапга қадам қўйиш ва бироз ўтириш;

и - чап оёқдан сакраб тушиш, ўнг оёқни букилган тизза билан ердан кўтариш; Қўлни III - ҳолатга кўтариш ва II - ҳолатга қайтиш;

№10 ҳаракат - “Табанды сыртқа силкип журиу”

Уч марта югуриш, оёқни ташқарига силтаб (товонни ташқарига чиқариб ташлаш - "икки" ҳисобига);

Муסיқа ўлчови 2/4, ҳаракат 1- такт оралиғида ижро этилади;

Тайёргарлик ҳолати: I - ярим очик ҳолатда тўлиқ тиззалар кучли букилган; IV- ҳолатда тана олдинга кучли эгилган бўлади;

и - чап оёққа бироз ўтиринг, ўнг оёқни ердан ажратиб олиш; бир - ўнг оёқ билан тўлиқ товонда олдинга тез қадам қўйиш; чап оёқни ердан бироз ажратиб туриш; Қўл IV- ҳолатда қолдирилади.

и-ўнг оёқнинг товони орқасида чап оёқнинг бармоқ учига қадам қўйиш; ўнг оёқни ердан кўтариш;

икки - тезкор қадамни такрорлаш; ўнг оёқ билан олдинга тўлиқ товонда зарб (зарб) билан уриш; чап оёқ тўпиғини юқорига ва бироз чапга кескин ташлаш (икки оёқ тиззаларини букиш, уларни бирлаштириш); Қўл IV- ҳолатда қолдирилади.

Гавдани ўнгга эгиб, бошни чапга айлантириш; тиниш;

Кейинчалик, ҳаракат навбатма-навбат бошқа оёқда амалга оширилади;

№11 ҳаракат - “Ақсақ шағала”

Енгиллик билан сакраш бир оёқдан иккинчи оёққа (эркин оёқнинг ташқи томони билан таянч оёқнинг товонига қараб) ўтилади;

Муסיқа ўлчови 6/8 (икки га), ҳаракат "бир и" ҳисобига бир оёқ билан амалга оширилади.

Тайёргарлик ҳолати: оёқлар I - ҳолатда, товонлар параллел, қўл “Шағала” IV- ҳолатда, тана олдинга эгилган; бироз ўнгга ва ўнг оёқда олдинга сакраш (тез сакраб югуришнинг бир тури);

и-чап оёқни ташқи томони билан орқа томондан қийшиқ товонда ўнг оёқнинг товонига олиб боринг, бармоқни ўнгга қаратиш; Кейин ҳаракатни бошқа оёқ билан такрорлаш;

икки - бироз чапга ва олдинга чап оёқда сакраш;

и-ўнг оёқни ташқи томони билан қийшиқ товонда орқадан чап оёқнинг товонига кўндаланг қилиб, бармоқни чапга қаратиб келтириш;

№12 ҳаракат - “Аўданлап адымлаў”

Осилган оёқларда юриш қадамлари;

Муסיқа ўлчови 6/8 (иккига), ҳаракат "бир и" ҳисобида бир оёқ билан бажарилади;

Тайёргарлик ҳолати: оёқлар бошланғич ҳолатда, қўл "Шағала" IV- ҳолатда, тана кучли олдинга эгилади;

бир и - қадам. ўнг оёқда (енгил сакраш), бироз олдинга ва ўнгга, гавда ўнгга; эгилиб, бошни чапга буриш;

икки и-қадам чап оёқда (енгил сакраш), бироз олдинга ва чапга, гавда.

чап томонга эгилиб, бошни ўнгга буриш ва ҳ.к.;

Агар раққос айланишни 360° га бажарса, унда 4 марта бажарилиши керак.

№13 ҳаракат - “Парўаз”

Юқорига сакраш (боғланган йиғилган оёқлар ҳолатида кадамлар); Мусика ўлчови 6/8 (икки) га, 1 - такт оралиғида ижро этилади.

Тайёргарлик ҳолати: оёқлар I - очик ҳолатда, тўлиқ товонда, қўл II - ҳолатда "Қус қанат" и-чап оёқда олдинга кадам қўйиб, итариб ва юқорига сакраш;

бир - чуқур чўкиш ҳолатига тушиш; II - очик ҳолатда (товонлар бир хил тўғри чизикда, тўпиклар ердан узилган, тиззалар ёнга кучли қаратилган);

и - юқорига сакраш, оёқлар маҳкамланган ва товони чўзилган ҳолда. икки - ерга тушиш I - очик ҳолатга, чуқур чўкиб ўтириш;

Кейин сакрашни такрорлаш, керакли микдордаги ҳаракатни "и икки" саноғига бажариш;

№14 ҳаракат - "Аўмаспалы ҳаккелеў"

Сакраш билан кадам ташлаш;

Мусикий ўлчов 6/8 (икки) га, ҳаракат 2 такт оралиғида амалга оширилади.

Тайёргарлик ҳолати: оёқлар I - ҳолатда, товонлар параллел, қўл II -ҳолатда "Қусқанат";

1-такт.

бир - ўнг оёқ билан ўнг томонга кадам қўйиб, биров ўтириш;

и -ўнг оёқда сакраб туриб, чап оёқни тизза билан олдинга кўтариш;

икки - ўнг оёққа тушиш (кўниш);

и - тиниш;

2-такт.

бир - чап оёққа кадам қўйиш;

икки и - ўнг оёқ билан кадам қўйиш, тананинг оғирлигини унга ўтказмасдан;

Ҳаракат кўп марта такрорланади, бир кадамдан ўнг оёқча; Агар ҳаракатни кадамдан чап оёққа бажариш керак бўлса, унда иккинчи кадам учун чап оёқни қўйиш керак;

№15 ҳаракат - "Аўмаспалы айланыу"

360° га айланиш (ўзгарувчан юришда оёқ орқага тортилиш билан IV ҳолатга ўтиш);

Мусикий ўлчов 6/8 (икки) га, ҳаракат 2 такт оралиғида амалга оширилади.

Тайёргарлик ҳолати: оёқлар I - очик ҳолатда, қўллар II - ҳолатда;

1-такт.

Ўнгга айланиш билан, бир - ўнг оёқ билан олдинга ва биров ўнгга кадам қўйиш, II - ҳолатда 180°.

икки и - чап оёқ билан чапга кадам қўйиш, ўнгга 180° га айланиш, яъни айланишни 360° га якунлаш;

2-такт.

бир и-юришдан ўнг оёққа ўтириб, чап оёқни чўзилган тизза билан IV-ҳолатга қайтариш;

икки и - тиниш;

№16 ҳаракат - “Қурбақа”

Муסיқий ўлчов 6/8 (икки) га, ҳаракат 1 - такт учун амалга оширилади.

Тайёргарлик ҳолати: оёқлар I - очик ҳолатда, тўлиқ товонда; қўллар II ҳолатда;

и - енгил сакрашли силжишдан бироз олдинга, II - очик ҳолатдан пастга чуқур чўкиш ҳолатига тушиш; танани олдинга қаттиқ эгиш, қўлни I - ҳолатга тушириш; кафтларни ерга тўпиқнинг ички томонидан товонларга тушириш;

1-такт.

бир - танани тўғрилаш, бошни юқори кўтариш, олдинга қараш; иккала оёқнинг товонини ердан кўтариш (тиззани букилган ҳолатда қолдириш), тана оғирлигини қўлга ўтказиш;

и-қўлда қолиб, иккала оёқнинг товонлари билан ичкарига қараб бир айланишни амалга ошириш, бошни кескин ўнгга буриш;

икки қўлда қолиб, икки оёқнинг товонлари билан ичкарига қараб бир айланишни амалга ошириш, бошни кескин олдинга буриш;

и - қўлда қолиб, икки оёқнинг товонлари билан ичкарига бир айланишни амалга ошириш, бошни кескин чапга буриш;

Ҳаракатни керакли миқдорда такрорлаш;

№17 ҳаракат - “Аумаспалы шалма адымлар”

Кесишган ўзгарувчан қадам билан одимлаш;

Муסיқий ўлчов 6/8 ("икки" га), ҳаракат 2 - такт оралиғида амалга оширилади. Тайёргарлик ҳолати: оёқлар I - ҳолатда, товонлар параллел, қўл IV - ҳолатда, гавда олдинга эгилади, бош кўтарилган бўлади.

и - паст тебранма ҳаракат билан ерга зарба бериб, ўнг оёқни тўғри ҳолатда олдинга олиб бориш;

1-такт.

Бир - ўнг оёқ билан чап оёқни жойида енгил қоқиб олиш, ўнг оёқни чап оёқ товони сиртига қўйиш, чап оёқни тиззадан сал букиб, ўнг томони орқасида кесишган ҳолатда қолдириш;

и- чап оёқнинг пастки ярим бармоғи учига қадам қўйиш;

икки - ўнг оёқ тўлиқ товонга қадам қўйиш, бироз чапга ҳаракат қилиш; чап, тиззадан кескин эгилиб, юқорига кўтарилиш;

и-баланд эмас, тебранма ҳаракат билан чап оёқни ён томондан олдинга олиб бориш;

2-такт.

Бир - чап оёқ билан II- ҳолатда чапга қадам қўйиш, ўнг оёқ тиззасини бироз букиб, чап томонни орқасига кесишган ҳолатда қолдириш; и - ўнг оёқнинг

пастки ярим бармоқ учларига бироз чапга қадам қўйиш; икки - чап оёқнинг тўлиқ товонига сакраб ўтиш, тиззадан ўнгга эгилиб, юқорига кўтарилиш;

и- ўнг оёқни ён томондан секин олдинга силташ;

Барча ҳаракатларни ўнг оёқ билан, чапга тўғри чизикда ёки айлана бўйлаб силжиб, керакли миқдорда такрорлаш;

Рақс композициясида жами 15 йигит иштирок этиб, улардан

бири - яккахон ижрочи ҳисобланади.

I - бўлим “Балиқчилар қўшиғи”, II- бўлим “Шымбай намасы”, III бўлим “Шағала намасы”;

Юқоридаги адабиётда келтирилган маълумотлардан келиб чиқиб қуйидагича хулоса қилиш мумкин. Е.Петросва томонидан яратилган “Балиқчилар” рақси катта рақс асари бўлиб, унда балиқчиларга хос бўлган ҳаётий образлар келтириб ўтилган. Аммо, ҳаракатлар ва рақс комбинацияларини ифодалаш жараёнида кўп ўринларда ёзилган маълумотлар кўрсатилган тасвирларга тўғри келмаслигининг гувоҳи бўлдик. Мисол сифатида № 9 “Ҳаккелеп журиш” ҳаракатида II “Қус қанат”, III “Қошқар муез” қўл ҳолатлари ҳақида гап кетади, лекин расмларда бу ҳолатлар тасвирланмаган. Бундан ташқари “Салма” таёрланиш ҳолати тасвирланган, аммо бу ҳақида матнда ёзилмаган.

Балетмейстер Полат Мадреймов билан қорақалпоқ миллий рақслари юзасидан ўтказган ижодий суҳбатимизда, у “ўтган даврларда саҳналаштирилган айрим рақслар ҳозирги кун давр талабига тўлиқ жавоб бермаслиги, шу боис у рақслар сақланиб қолмаган” [18] лигини айтиб ўтган эди. Бунга мисол қилиб Е.Петросованинг ижрочиларнинг саҳна ўртасига чиқиши, ерда ўтириб ижро этадиган рақс ҳаракатидаги хато ва камчиликларни ҳам келтириб ўтган. Бу “Балиқчилар” рақсидаги “Аш тоқш” (Ов тўқиш) ҳаракати эди.

Бу икки рақс мазмун - моҳияти жиҳатидан жуда ўхшаш бўлса-да, шакли ва ижро услублари билан бир - биридан бутунлай фарқ қилади. Қорақалпоғистонда туғилиб ўсган, миллий урф - одатлар, қадриятлар, расм - русумлар ва юртининг тарихи билан бирга улғайган, бу борада улкан тажрибага эга бўлган таниқли балетмейстер, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ артисти Полат Мадреймов бундан анча йиллар олдин, яъни 1970-йилларда ҳозирги кундаги “Шағала” қорақалпоқ миллий йигитлар рақсини яратади.

Балетмейстернинг айтиши бўйича, бу асарга “Шағала” номи берилгунга қадар бир неча бор ўзгариб, дастлаб “Арал йигитлари” дея номланган. Унинг фикрича, олдинги ижро жараёни ҳозиргисидан бутунлай фарқ қилади.

Ҳозирги кундаги “Шағала” қорақалпоқ йигитлар рақси дастлаб оғир - вазмин, сўнгра кескин тез шиддат билан бажарилувчи миллий қорақалпоқ рақс

ҳолат ва ҳаракатлари ҳамда “Фляк салто”, “Чушка”, “Тур”, ҳавода айланиш каби якка ва жуфтлик ижро трюклари билан шаҳала образини яратишади. Ижро образи нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, рақсда дастлаб барча чағалайлар балиқ овлашга чиқишиб, Орол денгизига келишади ва балиқ қидира бошлайди. Балиқ кўринган жойнинг атрофида айланишади. Балиқни ушлаш мақсадида навбатма-навбат ҳаводан пастга сув томонга тушишади, бу орада иккита чағалайнинг бир балиққа талашиш жараёнлари ҳам акс этган.

“Шағала” рақсининг П.Мадреймов томонидан сахналаштирилган вариантыда ижро жараёниқуйидагича:

Бунда мусиқа ўлчови 6/8 га бажарилиб, ҳар қисм ўзгарганда темп ҳам ўзгаради. Дастлаб фақат доира ижросида вазмин кучли зарбли оҳанг билан бошланиб, сўнгра торли ва дамли чолғу мусиқа асбоблари ҳам қўшилади.

Рақс либослари: ранги яшил креп ёки атлас матодан тикилган, уч бурчак мато бошига бир ўраб, ён томонга тугун қилиб боғланади. Эгнига енг ва ёқаси қизил жияк қилинган, ёқаси айлана шаклда ён томонга тугилувчи оқ матодан яктак кияди. Концерт дастурларида қўшимча устидан миллий нақшлар билан безатилган қора камзул кийиши ҳам мумкин. Белида эни чамаси 40-50см, узунлиги 2 метрча келадиган қизил матодан тикилган белбоғ. Қора рангли шим (шалвар) ва оёғига этик, этикнинг тепа қисми тиззанинг паст қисмига миллий нақш безатилган шакшакли оёқ боғич тақилган.

Рақс ижросида дастлаб сахнада ижрочилар икки диагонал рақс ҳосил қилишиб, ҳар қаторда 6 нафар йигит, жами 12 нафар йигит «куш» рақс чизмасида, юзлари сахна орқасига қараган, қўллар гавдага тегмасдан ён томонга 30 см чамасида бармоқлар оралари очилиб, учлари пастга қараган, оёқлар тўғри ҳолатда ораси елка кенглигида очилган ҳолатларда туришади.

1-тактдан 5-тактга қадар фақат ҳолатда туришиб, биринчи ҳаракат 5-тактдан “Релеве”, яъни оёқ учига кўтарилиш ҳаракатидан бошланади. Бу оёқ ҳаракати 12 тактга қадар 8 марта давом этиб, 9-тактдан 12-тактга қадар қўллар чўзилиб кўкрак қафаси олдига тўғрига, тирсаклар чўзилган, чап қўл устига ўнг қўл келади (иккала кафт ҳам пасга қараган), бирлашади ва юқорига кўтарилиб, ён томонга тушади, бу ҳаракат тўхтовсиз жами 4 тактга бажарилади.

13-тактда қўллар “Қол қаўстырыў” ҳолатидан яна ён томонда кафт пастга, бармоқ учлари ёнга қараган ҳолатда бир тактга шиддат билан тез очилади. Бу байтда чап оёқ “Пассе” ҳаракатидан гавда ўнг елкадан ярим бурилиб барча иштирокчи сахна марказига қараб бурилишади, оёқ чап ён томонга елка кенглигида қўйилиб, оғирлик чап оёққа ўтади ва бош ҳам чапга қарайди. Бу ҳаракат аксинча тарафга алмашилиб 13-тактдан 16-тактга қадар жами 4 марта бажарилади.

17-тактда гавда олдинга, томошабин тарафга бурилиб, чап оёқ сўнгра ўнг оёқ орқага галма-гал кадам ташлаб, ҳар тактга бир кадамдан 22-тактга қадар жами 6 тактга оҳиста юришади. Бу пайтда қўллар 9-12-тактлардаги ҳаракатни бажаришади.

23-24-так тайёргарлик мусиқаси чалиниб, ҳамма йигитлар орқага 2 гуруҳ бир қатор рақс чизмасида, икки ён томондаги иштирокчи қўллари белда, қолганлари қўллар чўзилиб елкаларидан ушлаган ҳолатда туришади.

25-тактдан “Аўданлап журиў” оёқ ҳаракатини 38-тактга қадар жами 7 марта бажаришади. Бунда қўллар елкада ўз ҳолатида бўлишиб, 2 гуруҳ

бир-бирига қарама-қарши тарафга ҳаракатланиб, орқадан олдига ярим доира орқали ҳаракатланиб, сахна марказида доира рақс чизмасини ҳосил қилишади.

39-тактдан 46-тактга қадар “Завяска” яъни асарнинг тугун қисми “Шағала” оёқ ва қўл ҳаракатлари 4-марта доира рақс чизмасида бажарилиб, “Шағала” қўшиғи ҳам айтилади.

47-тактдан 54-тактга қадар 17-22-тактлардаги орқага юриш ҳаракатлари жами 8 марта бажарилиб, қўллар эса олдидан ёнга очилади.

55-тактдан 66-тактга қадар 3 марта “Айланбали қадем” оёқ ҳаракати ва “Тузетиw” қўл ҳаракатларини ёнга икки ён томонларга, гавда марказга қараб ярим доирада рақс чизмасида бажаришади ҳамда рақснинг секин қисми якунланади. Энди мусиқа темпи тезлашиб рақснинг “Развития” қисми бошланади.

67-82-тактларда 11 нафар иштирокчи охирги ярим доира рақс чизмаси “Ақсақ шағала” ҳаракатини бажариб, бир нафар иштирокчи 67-74-тактга қадар 4 марта катта сакрашли кадам “Жетте” ва 1 “Тур” ҳавода айланиш якка ижро “Соло” ҳаракатини 2 марта бажариб, олди ён томондан ярим доира орқали марказга келади, 75-82-тактларда эса марказда миллий рақс ҳаракатлари билан биргаликда “Сотте” сакраш ҳаракати “Соло” ҳаракатини бажаради.

83-98-тактларда ярим доирадаги 11 нафар иштирокчилар сахна орқа қисмидан маркази орқали 2 қатор бўлишиб олдига сўнгра қарама-қарши ён томонларга “Ақсақ шағала” ҳаракати билан ҳаракатланиб, тўлиқ доира ҳосил қилишади. Бу пайт марказдаги солист олдига ҳаракатланиб бир сакраб оёқлар 4 қўллар эса 3-ҳолатдан сал пастроқда бармоқлар таранг очилган ҳолатда сахна олд қисми ўртада гавда тўлиқ орқага қараган ҳолатда туриб, сўнг яна марказга доира ичига қайтади.

99-114-тактларда марказдаги солист “Айланиш” ва “Сакраш” ҳаракатларини 4 марта бажариб, атрофидаги иштирокчилар доира бўйлаб оёқлар ёнга уч кадам 3 тактга, қўллар “Шағала” ҳаракатида 4-тактда бир сакраш билан гавда доира ташқарисига қараб бурилади. Бу 4 марта бажарилиб, ҳаракат аксинча

тарафга ҳам бир хил соат милларига қариш тарафга ҳаракатланиб охирида ярим доира шаклда қоладилар.

115-122-тактларда орқадан якка ижрочилар алмашиб орқадан ярим доира бойлаб “Ақсақ шағала” ҳаракати билан сахнани ён тарафига келади сўнг 123-138-тактларга тўлиқ доира бўйлаб тиззада айланиб келади ва жамоага қўшилади. 123-150-тактлар асарнинг авжининг энг чўққиси ва “Развияска” ечим қисми ҳисобланиб, бу пайт мусиқа темпи яна тезлашиб фақат доира ва урма чолғу чалинади.

123-130-тактларда ярим доира шакл сақланиб, олд ва орқа қарама-қарши бурчаклардан икки йигит 4 тактга бир-бирига қараб югуришади, марказга келганда баробар юзма-юз сакрашиб сўнг яна қўллар ва гавда “Шағала” ҳолатига келиб, оёқлар оддий қадам билан орқага ҳаракатланиб жойларини алмашишади. Ҳаракат бошқа бурчаклардаги иштирокчилар томонидан ҳам шу ижро этилади.

131-150-тактларда орқадаги 2 бурчакдан ён томондан марказга икки иштирокчи “Ақсақ шағала” ҳаракати билан келишади ва “Шағала” қўл ҳолатида оёқларни ёнга очган ҳолатда энгашиб матони тиши билан олиш ҳаракатларини бажаришади.

151-158-тактларга бошқа 10 нафар иштирокчи икки қатор рақс чизмасига келишиб, 2 нафар иштирокчи эса “Ақсақ шағала” ҳаракати билан сахнанинг олд ўнг ён қисмига келишади.

159-174-тактга икки нафар иштирокчи “Ақсақ шағала”, “Фляк салто”, “Чушка” каби “Соло” ҳаракатларини бажаришиб сўнг жамоага қўшилишади. 175-190-тактларга барча икки қатор бўлишиб, қўллар “Шағала”, оёқлар “Шоқима”, “Алмаспали” ҳаракатини баравар бажаришади.

191-198-тактларда бир тиззада “Шағала аўлаў” ҳаракатларини бажаришади.

199-206-тактларни “Ақсақ шағала” ҳаракати билан тугатишади.

Соҳа мутахассиси сифатида 123-150-тактлар асарнинг авжининг энг чўққиси ва ечим қисмидаги икки йигит 4 тактга бир-бирига қараб югуришади, марказга келганда баробар юзма-юз сакрашиб, сўнг яна қўллар ва гавда “Шағала” ҳолатига келиб, оёқлар оддий қадам билан орқага ҳаракатланиб жойларини алмашишади. 2 бурчакдан ён томондан марказга икки иштирокчи “Ақсақ шағала” ҳаракати билан келишади ва “Шағала” қўл ҳолатида оёқларни ёнга очган ҳолатда энгашиб матони оғзи билан олиш ҳаракатларини бажарилиши жараёнларини, 151-174-тактлардаги 2 нафар солистнинг “Ақсақ шағала” ҳаракати билан сахнанинг олд ўнг ён қисмига келишиб, “Ақсақ шағала”, “Фляк салто”, “Чушка” каби “Соло” ҳаракатларини бажарилиши жараёнлари билан алмаштирилса рақснинг тугаш қисми яна бир поғона юқорига кўтарилиши мумкин.

“Шағала” рақсининг халқаро сахналардаги ютуқлари юқори малакали балетмейстер Полат Мадреймовнинг машаққатли меҳнатлари билан боғлиқ. У яратган “Шағала” қорақалпоқ миллий рақси драматургия қонунлари асосида яратилиб, ҳам гоё, ҳам ижро жиҳатдан ҳозирги кун профессионал сахна рақс талабларига тўлиқ жавоб беради. Асар яратилганидан орадан қанча йиллар ўтса ҳам, сахнада ўз ўрнига эга бўлиб, ҳали ҳануз мухлислар олқиши билан халқ кўнглидан чуқур ўрин эгаллаб келмоқда. Бундан ташқари асарнинг миллий колоритларга бой рақс ҳаракатлар жамланмаси асар кўркига яда чирой қўшган.

Е.Петросованинг “Балиқчилар” ва П.Мадреймовнинг “Шағала” қорақалпоқ миллий рақсларининг илодий жараёнлари илмий тамонлама кузатганимизда қўидагиларнинг гувоҳи бўлдик.

Е.Петросованинг “Балиқчилар” рақси жами 3 қисмдан иборат бўлиб, 1-қисм 3-кўриши 85 такт, 2-қисм 1 кўриниши 30 такт, 3-қисм 3 кўриниши, 120 такт, жами бўлиб 235 тактдан мусиқий тактга 17 рақс ҳаракати, ва “Қус қанат”, “Шағала”, “Балиқ қуйриқ”, “Қалаиш” каби ҳолатлардан фойдаланганлиги ҳақида маълумотлар келтирилган бўлса, П.Мадреймовнинг “Шағала” рақси ўқув қўлланма сиқатида чоп этилмаганлиги боис, амалий ижро жараёнини кузатиб, шу фикрга келдикки, драматургия қонунлари асосида 206 мусиқий тактларга “Қус қанат”, “Шағала” каби ҳолат ҳамда “Шоқыма адымлар”, “Ақсақ шағала”, “Фляк салто”, “Чушка”, “Тур” ҳавода айланиши, гуруҳ, яккаҳон ва иккилик рақс ижро ҳаракатларидан кенг фойдаланилган. Умумий таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, ҳар иккала рақслар ҳам ўз даврининг етук асарлари ҳисобланади. Мадреймовнинг “Шағала” рақс асари гоё ва хореографиясининг мукамаллиги, ижро усуллариининг жозибадорлиги билан бугунги кун профессионал қорақалпоқ миллий рақс сахна талабларига кўпроқ жавоб беради.

Е.Петросованинг “Қарақалпақский танец” қўлланмаси 2024 йилда З.Юлдашова томонидан қорақалпоқ тилига таржима қилинди. “Балиқчилар” [16, 96] рақсининг “Қарақалпақ аяқ ойыны” қисмида ҳамда “Қурбақа” ҳаракатидаги расмлар оригинал китобдаги расмлар билан тўлиқ мос келмай қолган ҳоллари учрайди. Миллий рақс санъати - ниҳоятда нозик ва мураккаб соҳа. Таржиманинг кейинги наشرларида бу жузъий камчиликлар тузатилади, деган фикрдамиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020, 4 февраль.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора - тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. Т.: ЎзА, 2020, 26 май
3. Абдираманов Н, Галиев Ш. Би өнері көзқараспен қарақалпақ. Международный научно-практической конференции: «актуальные вопросы современност: культура, история, идеология», посвященной 30-летию кафедры «Хореография» ISBN 978-9965-03-312-7. Шымкен, Қазақстан 2015
4. Абдираманов Н, Хулкар Хамраева. Қорақалпоқ халқ рақсларида миллий қадриятларнинг эстетик талқини (“айқулаш” рақси мисолида). Сўз санъати халқаро журнали 1 махсус сон. Тошкент: 2024.
5. Абдираманов Н. Қорақалпоқ миллий сахна рақсининг ривожланишида Полат Мадреймовнинг ўрни. Урганч: 2025.
6. Абдираманов Н Хоразм ва қорақалпоқ рақс мактабининг этнографик хусусиятлари. “Хоразм “Лазги” рақси: маданий дипломатияни ривожлантиришнинг илмий-назарий, маънавий-маърифий тамойиллари” II Халқаро илмий-амалий конференция. Тошкент: 2024.
7. Абдираманов Н. Қорақалпоқ рақс мактабининг вужудга келишида Елезавета Артёмовна Петросованинг ўрни. “World scientific research journal” international interdisciplinary research journal. Volme-24_Issue1. 2024.
8. Абдираманов Н. Қорақалпоқ рақс санъати: Тарихи ва шаклланиш босқичлари. Сўз санъати халқаро журнали 1 махсус сон.Тошкент: 2023.
9. Абдираманов Н. Қорақалпоқ рақси жонкуяри. XXI аср-интеллектуал салоҳият асри (Республика илмий-методик мақолалар тўплами) 1-қисм. Тошкент: 2016.
10. Абдираманов Н. Қорақалпоқ халқ ўйинларининг генезиси ва этнографик тамойиллари. Ўзбекистон: жаҳон цивилизациялари чорраҳасида илмий журнали ISSN: 0208-9513 Пхукет, Таиланд: 2024.
11. Абдираманов Н. Ўчмасин асло номингиз азиз устоз. Инклюзив таълим: имконияти чекланган болалар ва рақс санъати, IV халқаро илмий-амалий конференцияси.Тошкент: 2022.
12. Абдираманов Н.Қорақалпоқ рақси. Гулистон журнали. Тошкент: 2015
13. Абдираманов Н.М. “Қорақалпоқ рақси: ўтмиши, ҳозирги куни ва истиқболи” магистрлик диссертацияси. Тошкент: 2016
14. Иванов П.П. Очерки истории каракалпаков. // Материалы по истории каракалпаков. Москва: изд. АН СССР, 1935.
15. Қосекеева З.О. “Қорақалпоқ рақси” (“Хурлиман” ашула ва рақс ансамблининг ижоди мисолида) малакавий битирув иши Тошкент: 2015
16. Петросова Е.А. Каракалпасский танец // Услуги кўлланма. Гофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти.Тошкент: 1976.

17. Петросова Е.А. Қарақалпақ ойын онери // Ўқув услубий қўлланма. “Фан зиёси” наширёти. Тошкент: 2023.
18. Мадримов П. Шағала рақси мавзусида. Ижодий интервью. 17.07.2025
19. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-ж. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти. Тошкент: 2008.
20. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 11-жилд. “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. Тошкент: 2005.
21. Фазлиева Л.К. Замоनावий сахнавий қорақалпоқ рақси // Диплом иши. Тошкент давлат миллий рақс ва хореография олий мактаби. Тошкент: 2012.
22. Каримова Р. Ўзбек рақслари // ўқув қўлланма. “Чўлпон” наширёти. Ташкент: 2003.
23. Авдеева Л. Ўзбек миллий рақси тарихидан. “Ўзбек рақс бирлашмаси”. Тошкент: 2001.
24. Каримова Р. Ферганский танец // Услубий қўлланма. Ғофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат наширёти. Тошкент: 1973.
25. Авдеева Л. Ўзбекистон рақс санъати. Ўз ССР давлат бадиий адабиёт наширёти. Тошкент: 1960.